

ISBN: 978-99955-45-26-0
УДК: 339.7:330.341

Датум пријема рада: 11.06.2018.
Датум прихватања рада: 26.11.2018.
Прегледни научни рад

ZNAČAJ TRANSNACIONALNIH KOMPANIJA I KRETANJA KAPITALA ZA RAZVOJ NACIONALNIH EKONOMIJA

THE IMPORTANCE OF TRANSNATIONAL COMPANIES AND CAPITAL FLOWS FOR DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMIES

Jovan Trivundić

Master studij, Fakultet poslovne ekonomije Bijeljina, Bijeljina,
Republika Srpska, Bosna i Hercegovina
jovan-1994@live.com

Vesna Petrović

Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Fakultet poslovne ekonomije Bijeljina, Bijeljina,
Republika Srpska, Bosna i Hercegovina
vesna.petrovic@fpe.unssa.rs.ba

Apstrakt: *Strane direktne investicije kao oblik kretanja kapitala jedan su od osnovnih načina razvoja nacionalne privrede u većini zemalja koje nemaju veliku količinu resursa, dovoljan tehničko tehnološki razvoj i savremenu privredu. Glavni i najveći nosioci stranih direktnih investicija su transnacionalne kompanije. S jedne strane, transnacionalne kompanije putem stranih investicija omogućavaju proširenje sopstvenih proizvodnih kapaciteta i osvajanje novih tržišta, dok, s druge strane, nacionalna ekonomija zemlje domaćina tih investicija doživljavaju kako pozitivne, tako i negativne efekte. Rad predstavlja teorijske fundamente vezane za TNK i međunarodno kretanje kapitala, ali i analizira njihov značaj za nacionalne ekonomije u globalnom okruženju savremenog međunarodnog poslovanja. Empirijski dio rada prikazuje podatke vezane za ove tematske oblasti u BiH i na osnovu njihovog sagledavanja i analize predočava preporuke koje se odnose na ekonomske politike. Takođe, rad se osvrće i na proces tranzicije i reformi u BiH i u tom pogledu bavi se i ulogom Evropske unije u procesu razvoja nacionalne ekonomije BiH.*

Ključne riječi: *transnacionalne kompanije, tokovi kapitala, nacionalna ekonomija, uloga Evropske unije*

Abstract: *Foreign direct investments as a form of capital movement are one of the basic ways for developing a national economy in most countries that do not have a large amount of resources, sufficient technical and technological development and a*

modern economy. The main and largest bearers of foreign direct investment are transnational companies. On the one hand, transnational companies (TNC) through foreign investments enable expansion of their own production capacities and spreading to the new markets, while, on the other hand, the national economy of the host country experiences both positive and negative effects. The paper presents theoretical fundamentals related to the TNC and the international movement of capital, but also analyses their significance for national economies in the global environment of contemporary international business. The empirical part of the paper presents data related to these thematic areas in BiH and, based on their perception and analysis, presents recommendations related to economic policies. Also, the paper looks at the process of transition and reforms in BiH and in this regard it deals with the role of the European Union in the process of development of the national economy of BiH.

Key Words: *transnational companies, capital flows, national economy, the role of the European Union*

UVOD

Ekonomski i društveni razvoj bilo koje zemlje ne može se samo oslanjati na sopstvene resurse, kapital, talenat, tehnologiju, zbog toga sve veća pažnja usmjerena je ka pojavi TNK i njihovom uticaju na globalna svjetska tržišta ali i individualne nacionalne ekonomije.

Prve forme transnacionalnih kompanija (u daljem tekstu TNK) javljaju se u drugoj polovini devetnaestog vijeka, kada američka firma Singer, otvara svoju prodajnu i servisnu mrežu, a zatim i kompletnu proizvodnju u Glazgovu u Škotskoj. Krajem dvadesetog vijeka prema statistici UN, širom svijeta, djeluje oko 60 000 TNK, sa preko 500 000 filijala. U pomenutom periodu oko 100 najvećih TNK posjedovalo je 15% vrijednosti inostrane imovine, svih TNK, 22% vrijednosti svih prodaja inostranih filijala TNK i zapošljavalo oko 6 miliona ljudi. Gotovo 98% najvećih TNK potiče iz zemalja kvadrilaterale: EU, SAD, Japana i Kanade. (Kozomora, 2003. str. 84)

Nema jedinstvene definicije TNK postoje razlike i u pojmovnom određenju imenice „kompanija“, negdje nalazimo „korporacija“, negdje „preduzeće“. TNK obavljaju poslove izvan matične zemlje. Za svaku kompaniju koja ima svoj pogon u inostranstvu, može se reći da je TNK (Kozomora, 2003, str. 83). Ipak, najviše se koristi definicija po kojoj se pod TNK podrazumijevaju one kompanije koje ostvare minimum 100 miliona USD, godišnjeg prometa, sa filijalama u bar 6 zemalja kao i sa 20% vrijednosti svoje imovine prenijete u inostranstvo (Sućeska, 2006, str. 138). TNK su veoma moćni ekonomski subjekti čije prihode od godišnjih prodaja možemo upoređivati sa bruto domaćim proizvodima mnogih zemalja (Matić, 2010, str. 281).

Potrebno je razlikovati transnacionalne od multinacionalnih kompanija. Razlika je u tome što TNK imaju rukovodstvo centralizovano u jednoj zemlji, te veliki broj filijala ili ispostava u inostranstvu, dok multinacionalne kompanije imaju rukovodstvu u više različitih zemalja.

Motivi za ulaganje TNK u inostranstvo mogu se podijeliti u tri grupe: strateški motivi su ono čiji je cilj proširivanje kvaliteta poslovanja na bazi: 1) obezbjeđenja resursa; 2) obezbjeđenja tržišta; 3) efikasnije proizvodnje i 4) ostvarivanje strateških interesa. Socijalni motivi investiranja su: strah od gubitka tržišta, praćenje istih aktivnosti drugih TNK, pogotovo ako su one veće, pooštavanje konkurencije stranoj TNK u njenoj matičnoj državi u slučaju kada ona prijeti domaćoj TNK na njenom sopstvenom tržištu i ozbiljan poziv upućen iz inostranstva. Ekonomski motivi su jednim dijelom objašnjeni i prepliću se sa strateškim i subjektivnim motivima. To se prije svega odnosi na one motive čije je ostvarenje usmjereno na efektuiranje ekonomije obima, veću proizvodnu diferencijaciju, unapređenje menadžmenta i marketinških aktivnosti, istraživanje i razvoj, sticanje tehnoloških prednosti i dr. (Pelević, 2002, str. 230). Takođe, jedan od motiva da se podigne filijala u inostranstvu svodi se na prevazilaženje carinskih barijera, odnosno širenje tržišta. Prenošenjem proizvodnje u inostranstvo, proizvodi izrađeni u ovim pogonima ne podliježu carini zemlje domaćina, pošto ima tretmane domaćeg proizvoda. Ovo je slučaj sa američkom filijalom podignutoj u Engleskoj, na primjer, čiji se proizvod slobodno (bez carine) prodaje na engleskom tržištu ili na tržištu Njemačke, Francuske i ostalih članica EU. Sledeći bitan faktor koji je, naročito u prvoj fazi razvoja TNK igrao veliku ulogu bili su niži troškovi proizvodnje u inostranstvu, prvenstveno radne snage, a potom eksploatacija sirovinskog i rudnog bogastva zemlje domaćina. Mnoge kompanije postale su transnacionalne kako bi zadržale postojeća tržišta, ili ih preotela od konkurencije, najefikasnijim djelovanjem, proizvodnjom na tim tržištima. Ekološki faktor je takođe važan motiv koje TNK podstiče da investiraju u inostranstvo. Strogi zakoni u visoko razvijenim zemljama u pogledu zaštite životne sredine, nameću visoke troškove proizvodnje, tako da TNK podižu svoje filijale u zemljama koje nemaju ovako stroge ekološke zahtjeve (Kozomora, 2003, str 86). Nakon što samo u osnovnim crtama objasnili sam nastanak, pojam i motive poslovanja TNK, prelazimo na drugi dio koji je odnosi na kretanje kapitala, gdje ćemo u nastavku teksta, takođe, iznijeti neke od najbitnijih osobina samog kretanja kapitala i njegovog značaja. Cilj istraživanje jeste da utvrdimo da li, i u kojoj mjeri TNK utiču na razvoj nacionalne privrede i na samu strukturu nacionalne privrede zemlje u koju dolaze. Takođe, kako TNK posredstvom SDI ostvaruju svoje sopstvene interes, te da li su oni pozitivni ili negativni po zemlju domaćina.

1. UTICAJ TRANSNACIONALNIH KOMPANIJA I KRETANJA KAPITALA NA RAZVOJ NACIONALNE EKONOMIJE

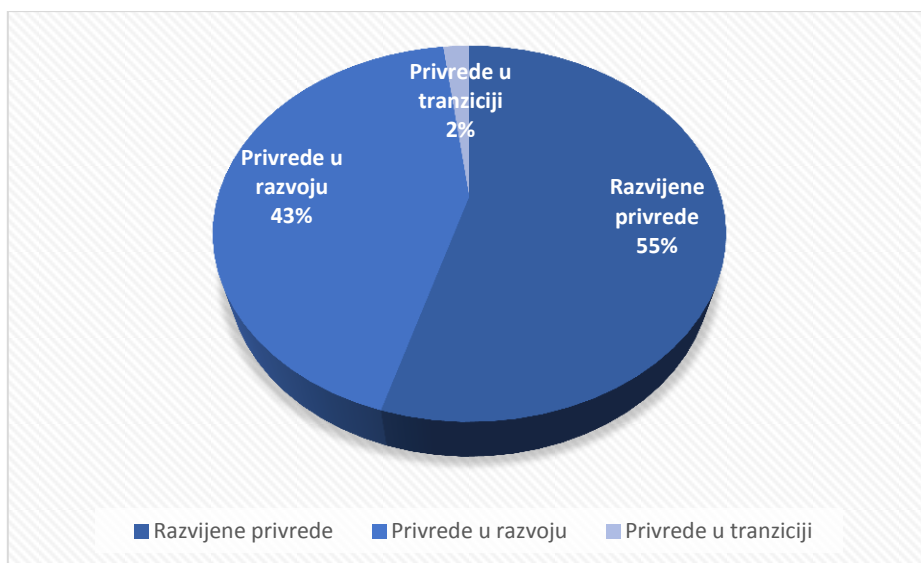
Zbog porasta profitnih stopa i neravnomjerne razvijenosti pojedinih privreda, u periodu kapitalizma, dolazi do seljenja kapitala iz privreda sa nižom, u privrede sa višom profitnom stopom. Svaka zemlja i privreda imaju potrebu da izvozi ili uvozi kapital, bez obzira da li je njen kapital u suficitu ili deficitu. Opšta teorija međunarodnog kretanja kapitala kaže da se kapital kreće iz jedne zemlje u drugu u zavisnosti od granične korisnosti kapitala, iz zemlje gdje je on obilan i sa relativno niskim profitnim stopama oplodnje, u zemlje gdje je oskudan i gdje je stopa oplodnje relativno visoka. Može se reći da je osnovni cilj izvoza kapitala njegovo uvećanje, a njegov pokretač jeste maskimizacija profita.

Uslovno bi se mogli naznačiti sledeći motivi izvoza kapitala:

- Ostvarenje profita ili nekog drugog oblika prihoda od uloženog kapitala je, kao što rekosmo, osnovni motiv izvoza kapitala.
- Jeftinija radna snaga u inostranstvu je često razlog zbog kojeg kapital odlazi iz zemlje, naročito kada se radi o radno intenzivnim vrstama proizvodnje.
- Niže cijene sirovina i energije u pojedinim zemljama privlače strani kapital.
- Do izvoza kapitala može doći zbog želje da se kompletira proizvodni proces kako bi proizvodnja bila manje zavisna od spoljnih faktora, od neizvjesnosti na tržištu i poremećaja u izvorima snabdijevanja.
- Često se izvozom kapitala ostvaruju novi pogoni u inostranstvu da bi se proširilo tržište za prodaju svojih proizvoda.
- Potreba da se poveća plasman kapitalnih dobara dovodi do toga da se odobravaju krediti stranim kupcima – što predstavlja oblik izvoza kapitala.
- Da bi se izbjeglo plaćanje carina i drugih uvoznih dažbina strani proizvođači često baš kroz izvoz kapitala grade fabrike unutar „carinskog zida“.
- Motiv izvoza kapitala može biti i u želji da se obezbijedi politički uticaj u nekoj zemlji (Jovanović-Gavrilović, 2004, str. 154).

Kada je riječ o vrstama kretanja kapitala možemo ga podijeliti u nekoliko osnovnih grupa, a jedna od najznačajnijih vrsta jeste prema tome kakav je uticaj vlasnika kapitala na korišćenje plasiranih sredstava, razliku je dva oblika izvoza kapitala: direktne i portfolio investicije. SDI predstavljaju ulaganje kapitala od strane stranog investitora rezidenta jedne zemlje, u preduzeće koje je rezident druge zemlje, radi ostvarivanja zajedničkih interesa. SDI su investicije koje dolaze, u najvećoj mjeri, od strane TNK.

Grafikon br. 1. Prilivi SDI po stepenu razvijenosti privrede 2005-2015 (milijarde USD)

Izvor: UNCTAD, *World Investment Report, INVESTOR NATIONALITY: POLICY CHALLENGES*, Geneva, 2016, 16 str.

Iz grafikona vidimo da vrijednost priliva SDI u razvijene zemalje iznosi oko 55% ili 962 milijarde dolara, dok ostatak od 45% SDI odlazi u zemlje u razvoju i zemlje u tranziciji, odnosno oko 765 milijardi dolara u zemlje u razvoju, a 35 milijardi u zemlje u tranziciji.

Međunarodne portfolio investicije predstavljaju kupovinu različitih hartija od vrijednosti i preduzimanju drugih prekograničnih ulaganja do nivoa koji investitoru ne pruža pravo samostalnog upravljanja i kontrole nad subjektima u koje je uložio. Međunarodne portfolio investicije služe poslovnim ljudima koje ne žele da stavljaju „sva jaja u jednu korpu“ u smislu da mogu i geografskom i morfološkom diverzifikacijom ulaganja ostvariti faktičku disperziju rizika kojem se izlažu (Malović, 2016, str. 113).

U nastavku teksta naveli smo prvih šest od deset najvećih, a svakako i najuticajanih TNK u svijetu. Za razliku od prije par godina kada su TNK dolazile iz sektora energetike, industrije, bankarstva, danas možemo da primijetimo da najveći broj TNK dolazi baš iz sektora koji je najviše okarakterisao dvadeset prvi vijek, a to su informacione tehnologije (u daljem tekstu: IT). Takođe, skoro sve najveće TNK dolaze iz SAD, čiji broj zaposlenih prelazi nekoliko desetina hiljada.

Tabela br. 1. Šest najvećih svjetskih TNK

<i>Naziv TNK</i>	<i>Sjedište</i>	<i>Br. zaposlenih</i>	<i>Djelatnost</i>
Apple	SAD	66000	IT
Alphabet	SAD	69953	IT
Microsoft	SAD	114000	IT
Berkshire Hathway	SAD	360000	Finansije
Exxon Mobil	SAD	73 500	Energetika
Amazon	SAD	222400	IT

Izvor: World Economic Forum, „These are the world's 10 biggest corporate giants“, 2016

TNK su značajan nosioc SDI koje predstavljaju jedan od najvećih oblika kretanja kapitala. Naime, SDI koriste strani investitori za ulaganja u druge zemlje, što s jedne strane samo investitoru donosi profit, na način što koristi jefitniju radnu snagu i resurse, a s druge strane zemlji u koju potencijalna investicija dolazi, donosi veliki napredak. Najveći tokovi SDI su između razvijenih zemalja. U 2002. godini je, od 651 milijarde uloženi SDI, 460 milijardi otišlo u druge razvijene zemlje (71%), 162 milijarde u zemlje u razvoju (25%), a u zemlje Centralne i Istočne Evrope nešto malo više od 4% (Jovanović-Gavrilović, 2004, str. 182).

TNK mogu povećati izveznu ekspanziju zemlje domaćina. Izvoz robe proizvedene u filijali TNK u zemlji domaćina ima tretman domaćeg proizvoda. Ovakvom strategijom priliva stranih investicija, koje ne ugrožavaju lokalnu industriju, nego je naprotiv podstiču, povećava se konkurentnost izvoza zemlje domaćina.

Preorjenatacijom lokalne industrije na proizvodnju za izvoz TNK efikasnije aktivira komparativne prednosti domaće zemlje. Takođe, manifestuje se i iskorištavanjem do tada neiskorištenih resursa, povećanjem zaposlenost proizvodnih kapaciteta, rast zaposlenosti radne snage i rast konkurentsti i tehnološkog nivoa lokalne industrije koja mora biti konkurentna da bi zadovoljila kriterijume stranog investitora. TNK su u velikom broju slučaja da bi postigle efikasniju proizvodnju morale da poboljšaju infrastrukturu zemlje domaćina, na obostranu koristi, a pored toga i radna snaga koja bi obavljala poslove u TNK bi dodatno bila obučena i stekla nova znanja i vještine korištenja savremenih tehnologija. Suprotno svim pozitivnim efektima, TNK mogu da dovedu do uništenja lokalnih tržišta, procesom monopolizacije tržišta što nastaje sa nekontrolisanim prilivom SDI. Iz tog razloga mnoge zemlje definišu mjere vezne za SDI, kako bi zaštitile domaće tržište. TNK unutar nacionalnih ekonomija povećavaju tokove savremenih tehnologija i industrijalizacije, ali takođe zahvaljujući svojoj moći, kako ekonomskoj, tako i političkoj predstavljaju odlučujući faktor u determinisanju ekonomskog, socijalnog i političkog blagostanja unutar jedne države.

Značajan dio kretanja kapitala javlja se baš u obliku SDI, preduzetim od strane TNK. Ona su generator međunarodnog zaduživanja i pozajmljivanja. Matične kompanije često svoje filijale u inostranstvu snabdijevaju kapitalom, očekujući da će im ta sredstva u budućnosti biti otplaćena. Pošto TNK finansiraju svoje filijale u inostranstvu, SDI su alternativan način da se postignu isti ciljevi kao i putem međunarodnog pozajmljivanja.

Međunarodno kretanje kapitala dovodi do krupnih promijena kako u privredi zemlje koje kapital uvoze, tako i u privredama zemalja koje kapital izvoze.

Pozitivni efekti na zemlju uvoznicu:

- 1) Povećana investiciona ulaganja omogućavaju i porast zaposlenosti,
- 2) Veliki je uticaj uvoza kapitala na trgovinski bilans, međunarodno kretanje kapitala može se pojaviti kao zamjena međunarodnog kretanja robe: umjesto transfera rezultata proizvodnje, dolazi do transfera faktora proizvodnje. Angažovanjem inostranog kapitala izgrađuje se kapacitet za snabdijevanje domaćeg tržišta robom koja je ranije uvožena; dolazi znači do supstitucije uvoza. Ona poboljšava trgovinski bilans zemlje,
- 3) Uvozom kapitala omogućava se finansiranje deficita platnog bilansa,
- 4) Uvozom kapitala obezbjeđuje se bolja snabdjevenost domaćeg tržišta, kako u pogledu količine tako i u pogledu asortimana,
- 5) Povećanjem proizvodnje u zemlji uz angažovanje stranog kapitala rastu i prihodi budžeta kroz porast poreza, što olakšava finansiranje opšte i zajedničke potrošnje društva,
- 6) Kroz SDI obezbjeđuje se prenos nove tehnologije i njeno prilagođavanje konkretnim uslovima u datoj zemlji.

Negativni efekti na zemlju uvoznicu:

- 1) Pod uticajem stranog kapitala, naročito kada su u pitanju SDI, privreda se razvija prema potrebama i zahtjevima stranaca, a ne vodi se računa o nacionalnim ciljevima ekonomskog i društvenog razvoj. Zbog toga može

- doći do konstruisanja deformisane privredne strukture: disproporcije u razvoju pojedinih grana, dualna privreda, enklave, pretjerana i jednostavna zavisnost od inostranstva i sl.
- 2) Strani kapital iscrpljuje domaće privredne resurse, direktno iskorišćavanje neobnovljivih i sporo obnovljivih resursa može ugroziti budući razvoj nacionalne privrede.
 - 3) Transferom profita i plaćanjem kamata odliva se u inostranstvo dio domaće akumulacije, dio nacionalnog dohotka.
 - 4) Pod uticajem stranog kapitala i dio domaće akumulacije odlazi u određene sektore privrede (npr. u fabriku koka-kole).
 - 5) Strani kapital iskorištava domaću infrastrukturu, u čijem stvaranju nije učestvovao.
 - 6) Povećava se tehnološka zavisnost od inostranstva. Često je proizvodnja u zemlji nemoguća bez uvoza tehnološki suptilnih dijelova, sklopova i komponenti. Sprečava se korišćenje unijete tehnologije u drugim dijelovima nacionalne privrede.
 - 7) Pod uticajem stranaca formira se model potrošnje koji ne odgovara nivou razvijenosti date zemlje i pravim potrebama stanovništva.
 - 8) Činjenica da je jedan broj radnika angažovan u preduzećima koji su pod kontrolom stranaca dovodi do podvajanja radničke klase, do razvijanja njenog jedinstva.
 - 9) Jedna od najozbiljnijih posledica izvoza kapitala jeste udruživanje nacionalnog suvereniteta – kako ekonomskog tako i političkog. Stranci dolaze do informacija o stanju i problemima u datoj privredi, pa u određenim situacijama mogu ta saznanja i zloupotrijebiti. U nekim slučajevima dobijanje kredita uslovljava prihvatanje određene ekonomske politike (npr. krediti MMF-a), a često se traže i politički ustupci (Jovanović-Gavrilović, 2004, str. 163).

TNK putem SDI uglavnom dovodi do gubitka nacionalne monetarne nezavisnosti. Na primjer, ako je sve drugo jednako, povećanje kamatne stope države članice u odnosu na one u spoljnom svijetu, s namjerom da se uspori privreda i suzbije inflacija, može imati za posledicu povećanje domaće novčane mase. Mnoge TNK investirale bi svoja sredstva u tu zemlju kako bi ostvarile dobiti od viših kamatnih stopa. Malo je vjerovatno da bi nacionalna preduzeća mogla da utiču na politiku deviznog kursa u istom stepenu kao TNK. Međutim, to ne znači da će TNK učiniti politiku vlade nevažni. Vlade velikih država još uvijek su u značajnoj mjeri samostalne da nastave sa politikama koje su u nacionalnom interesu i to iz dva razloga. Prvo, one imaju više samodovoljnih privreda nego male zemlje, a drugo, veličina njihovih tržišta je takva da TNK ne žele da budu isključene s tog tržišta. S toga TNK ne žele da iritiraju domaću vladu (Jovanović, 2006, str. 582).

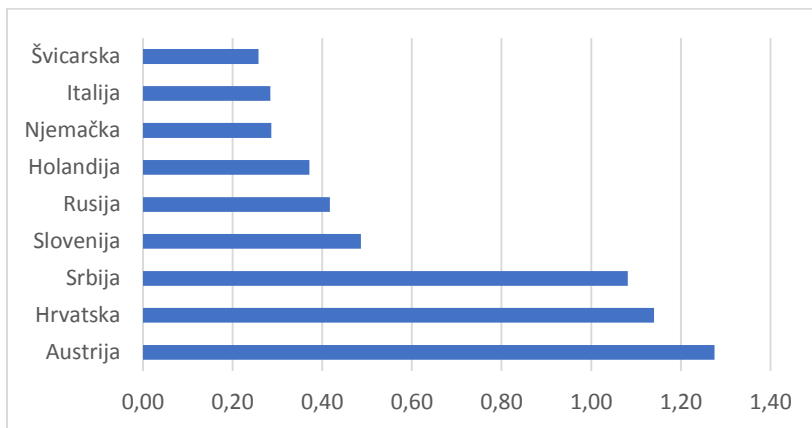
2. KRETANJE SDI UNUTAR NACIONALNE PRIVREDE BIH

Bosna i Hercegovina (u daljem tekstu: BiH) krajem devedesetih godina bila je pogođena ogromnim ratnim razaranja. Infrastruktura, privreda i mnošto drugih pokazatelja bili su u potpunosti uništeni. Prvenstveno, nakon okončanja ratnih dešavanja bilo je neophodno obnoviti infrastrukturu, a nakon toga i privredu. Značajnu

ulogu u pomoći BiH imala je EU svojim investicijama i paketima pomoći. Neke od ključnih događaja između BiH i EU jesu: korišćenje autonomnih trgovinskih povlastica, stručne pomoć u području administracije i politike, proces stabilizacije i pridruživanja, bescarinski pristup proizvoda iz BiH u EU, dijalog u pogledu pravosuđa i ostali.

Evropska unija je najveći donator u Bosni i Hercegovini sa više od 3.2 milijardi eura uložених u periodu između 1991. i 2013. godine, obuhvatajući aktivnosti od poslijeratne obnove do vladavine prava, reforme javne uprave, socijalnog i ekonomskog razvoja, deminiranja i uništavanja municije, zaštite okoliša, poljoprivrede, civilnog društva, prekogranične saradnje, i dr. Evropska unija nastavlja pružati pomoć i danas. Cilj ove finansijske i tehničke pomoći Evropske unije, ranije kroz programe kao što su PHARE i OBNOVA, a sada putem IPA-e i EIDHR-a, je da se Bosni i Hercegovini pomogne u sprovođenju ključnih reformi, koje su od krucijalne važnosti kako za proces evropske integracije tako i za sveukupnu dobrobit i kvalitet života građana BiH. Prema ukupnim ulaganjima od 1994. do decembra 2016, zemlja koja je najviše investirala u BiH je Republika Austrija sa 1.3 milijardi eura, zatim slijede Hrvatska i Srbija sa po 1.1 milijardi eura i Slovenija sa 486 miliona eura. U nastavku, iz grafičkog prikaza možemo vidjeti da je EU jedan od najvećih investitora u privredu BiH.

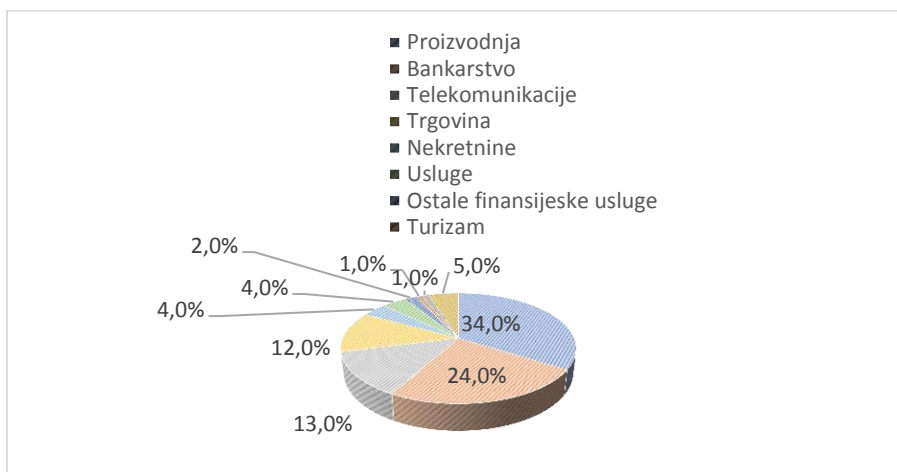
Grafikon br. 2. Najznačajnije zemlje ulagači u BiH, maj 1994 - decembar 2016. (milijarde eura)

Izvor: Centralna Banka BiH

Zahvaljujući dobroj reputaciji i dugoj industrijskoj tradiciji u BiH, najznačajniji iznos SDI je uložен u sektor proizvodnje (34%). Značajan udio u okviru ukupnog priliva direktnih stranih ulaganja imao je i bankarski sektor (24%). (CB BiH)

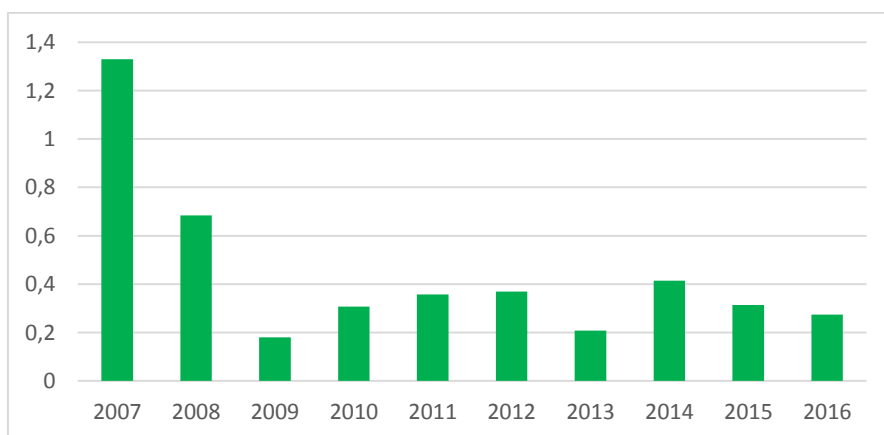
Grafikon br. 3. Stanje SDI po sektorima za period 1994-2016. godina

Izvor: Centralna banka BiH, Tokovi SDI po sektorima, 2016

Prema revidiranim podacima Centralne banke BiH, iznos stranih ulaganja u 2014. godini je najveći u posljednjih nekoliko godina. U 2014. strana ulaganja su povećana za 99.2% i iznosila su 811 miliona KM. U 2015. godini je registrovano 615 miliona KM, što je smanjenje od 24.1% u odnosu na 2014. godinu, a negativan trend je nastavljen i u 2016. godini. Direktna strana ulaganja u 2016. godini su manja za 12.8%, u odnosu na 2015. godinu i iznosila su 536 miliona KM.

Grafikon br. 4. Tokovi SDI u Bosni i Hercegovini, po godinama (milioni eura)

Izvor: Centralna banka BiH, Tokovi SDI, avgust 2017.

Prema podacima Centralne banke BiH iz avgusta 2017. godine, ukupno stanje direktnih stranih ulaganja, na dan 31.12.2016. godine, u BiH iznosi 12,964.4 miliona KM (6,629 miliona eura). Na osnovnu iskazanih grafikona i tabela sa tačnim podacima, možemo zaključiti da nacionalna privreda BiH ima značajan priliv SDI, međutim, još uvijek ne u mjeri koja bi doprinijela značajnom razvoju nacionalne ekonomije.

3. TRANSNACIONALNE KOMPANIJE I EU

Proces integracija unutar EU i stvaranju jedinstvenog tržišta, s jedne strane može da poveća privredni rast i razvoj nacionalne ekonomije, a s druge strane može povećati intezitet problema koji istovremeno utiču na regionalne razlike. Prvo, produktivnost rada i razlike u platama među nezavisnim državama često se rješavaju putem korekcija deviznog kursa, koji obnavlja izvoznu konkurentnost. U tom slučaju ekonomske integracije, slobodna trgovina, povećana konkurentnost, kao i slobodna mobilnost faktora proizvodnje (kretanja kapitala) sve će više izjednačiti robu i faktore cijena među državama članicama ekonomske integracije.

Međutim, i dalje će biti razlike u produktivnosti i sve više će ići u korist tehnološki naprednijih opremljenih TNK i zemalja unutar ekonomske unije. Drugo, ekonomske integracije u većini slučajeva i na razne načine može podsticati koncentraciju nove industrije kao i premještanje već postojeće u određena industrijalizovana područja ekonomske unije, posebno ona koja nude bolju infrastrukturu, stručnu radnu snagu, blizinu velikih tržišta (Bodiroža, 2004, str 107).

Ako uzmemo u obzir da TNK u sopstvenim zemljama nemaju dovoljno prostora za širenje zbog veličine tržišta, njihov primarni cilj je širenje i osnivanje filijala u drugim zemljama. Budući da je Evropa „kolijevka kapitalizma“, a ujedno posjeduje i ogoromno tržište, TNK u EU vide veliki potencijal za svoj razvoj. Kao glavni ekonomski medijator ekonomske globalizacije, TNK su promijenile način društvene proizvodnje, i u velikoj mjeri postaju nosilac svjetske ekonomske snage. Kao važna ekonomska sila u razvijenim zemljama, grupa TNK takođe ima veoma značajan uticaj na politički proces jedne zemlje.

Kao poseban način poslovanja TNK u svijetu, a samim time i unutra same EU jeste takozvana intrafirska trgovina. Intrafirska trgovina predstavlja promet roba i usluga između dijelova TNK, odnosno drugim riječima, razmjena roba i usluga između matične kompanije i neke od njenih filijala, i/ili između samih filijala. Takav oblik trgovine ne dovodi do promjene vlasništva.

Predmet intrafirske trgovine mogu da budu sirovine, repromateriali, proizvodi ili poluproizvodi za dalju obradu ili oplemenjivanje. TNK često formiraju svoje filijale u slobodnim zonama, gdje su troškovi proizvodnje osjetno niži i u njima vrše finalizaciju čitavog proizvodnog procesa, pa se nakon toga isporučuju matični preduzećima ili filijalima koje se nalaze u trećoj zemlji. Kada govorimo o intrafirskoj trgovini, odnosno udjelu intrafirske trgovine unutra ukupne trgovine,

možemo da vidimo sledeće podatke do kojih smo došli prilikom istraživanja za period 2011. i 2014. godine, a koji se odnose na uzvoz i izvoz roba između filijala TNK unutar pojedinih zemalja EU.

Tabela br. 2 Udio intrafirske trgovine u ukupnoj trgovine pojedinih zemalja EU (izraženo u procentima)

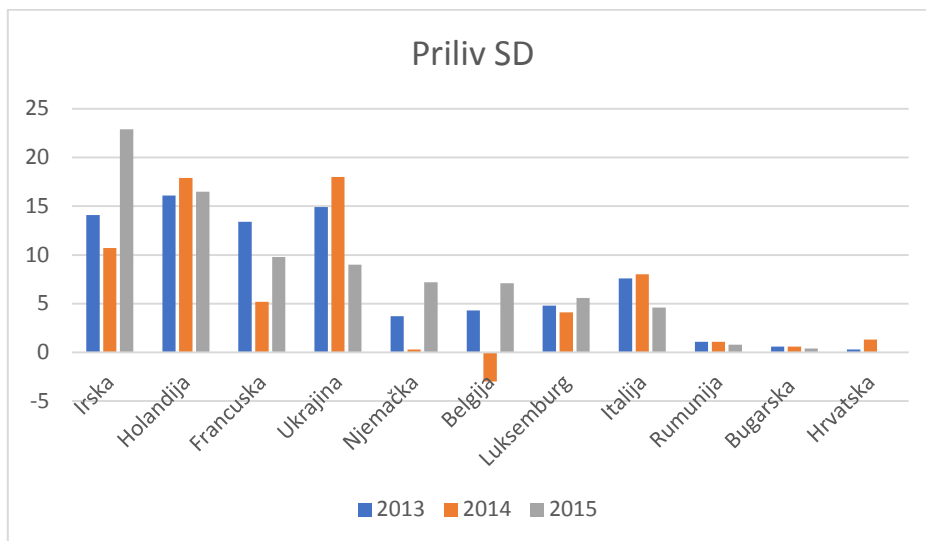
Država/godina	Udio u izvozu		Udio u uvozu	
	2011	2014	2011	2014
Austrija	67.8	66.1	74.4	73.4
Bugarska	62.3	61.1	58.4	60.1
Hrvatska	59.2	61.6	62.9	75.0
Češka	81.5	79.9	65.6	68.3
Danska	63.4	60.3	70.3	70.0
Estonija	57.8	62.9	60.5	62.9
Finska	54.8	55.7	61.2	58.3
Francuska	59.2	58.0	60.8	61.1
Njemačka	57.5	56.3	58.2	59.6
Grčka	54.5	47.7	53.3	49.1
Italija	54.0	52.7	53.9	56.5
Holandija	73.9	74.9	48.2	48.8
Poljska	76.2	74.9	62.6	62.0
Portugal	71.1	66.8	71.6	73.9
Rumunija	68.3	66.7	72.3	73.9
Slovenija	76.1	75.1	71.8	70.3
Španija	65.6	62.8	53.9	53.5
Švedska	57.3	59.3	69.4	70.4

Izvor: Evropska komisija: THE EVOLVING COMPOSITION OF INTRA-EU TRADE OVER TIME, 2016

Programom stvaranja jedinstvenog tržišta sa razvojem EU, kod TNK stvorilo je jedan vid zabrinutosti da će EU stvoriti „tvrđavu Evropu“ i na taj način zaštititi domaće tržište, nacionalnu monetarnu politiku, domaću radnu snagu, te nacionalnu ekonomiju od udara stranog kapitala i djelovanja TNK koje žele ostvariti maksimum profita za sebe, u većini slučajeva, bez zabrinutosti o posledicama koje stvaraju u zemljama gdje djeluju.

Zbog toga mnoge kompanije, bilo da se radi o horizontalnim ili vertikalnim TNK, specijalnim načinom proizvodnje u svojim postrojenjima prenošenjem dijela proizvodnje u EU kako bi proizvodi stekli tretman nacionalnog proizvoda.

Kao jedan pokazatelj sa početka implementacija Programa jedinstvenog tržišta 1985. godine obilježio je početak oštrog rasta tokova SDI, kasnije u periodima do kraja osamdesetih ovakav trend se šestostruko povećao.

Grafikon br. 5. Prili SDI unutar nacionalnih ekonomija zemalja EU

Izvor: Evropska komisija, 2016

SDI su ključne za internacionalizaciju i integracije u Evropi. U poređenju sa tokovima koji su primijećeni prije krize 2008-2011. dolazi do znatnog pada unutrašnjih i spoljnih SDI u svim državama članicama, izuzev Luksemburga i Irske, dok se dubina krize i dužini perioda oporavka SDI razlikuju po zemljama. Niske SDI i dalje predstavljaju jedan od glavnih razloga zbog kojih su investicije u EU u cjelini i dalje ispod dugoročnih trendova, jer ekonomije EU nisu uspjele da privuku dovoljne SDI kako bi kompenzovale niske domaće investicije.

Konkretno, SDI u zemlje EU koje predstavljaju nezamjenljiv udio ukupnih SDI u EU, značajno su smanjene u mnogim zemljama uključujući: Njemačku Estoniju, Francusku, Irsku, Portugal, Rumuniju i Ukrajinu. Relativan gubitak konkurentskog položaja EU u odnosu na SAD, Japan i novoindustrijalizovane zemlje povećao je kako zainteresovanost, tako i potrebu za ojačavanjem konkurentnosti TNK iz EU, ali i drugih, manjih preduzeća. Neki od osnovnih vidova i pravaca djelovanja EU je prvo, da se štite od uticaja SDI i TNK putem pravila porijekla, zahtjevima za lokalnim sadržajem i drugim investicionim mjerama veznim za trgovinu, a drugo, EU može da otvori svoje domaće tržište i podstakne strane TNK, naročito one koje proizvode visoku tehnologiju, da lociraju svoje proizvodne operacije u EU (Jovanović, 2006, str. 612).

Kada govorimo o pozitivnim i negativnim efektima velikih korporacija na privredu neke zemlje ili tržišta, važno je pomenuti neke od načina zaštite koji se koriste u okviru EU. Naime, u okviru EU definisan je niz odredbi, odnosno zakona kojima se štite prava konkurencije. Odredbe o konkurenciji u UFEU-u sadrže odrednice na osnovnu kojih se zasniva veza između preduzeća podobnih da ogarniče konkurenciju i

jurisdikciju organa EU. Članom 101. zabranjuju se sporazumi između preduzeća koji mogu ugroziti trgovinu između država – članica koji za svoj cilj ili posledicu imaju sprečavanje, ograničavanje ili narušavanje konkurencije na unutrašnjem tržištu. Članom 102. zabranjuje se zloupotreba dominantnog položaja na unutrašnjem tržištu ili njegovom značajnom dijelu, ukoliko može da ugrozi trgovinu između država – članica (Marković-Bajalović, 2016, str. 85).

Pod zloupotrebom možemo posmatrati ponašanje dominantne TNK s ciljem da utiče na promjene u strukturi tržišta, te da svojim djelovanjem onemogući „fer tržišnu utakmicu“ ili da sprečava održavanje razvoja konkurencije na datom tržištu.

Pravila konkurencije EU primijenjuju se uvijek kada ponašanje preduzeća ugrožava normalne tržišne strukture. Slučaj ponašanje kompanije I.C.I koja je po svojim karakteristikama kompanija koja ima jednu matičnu i veliki broj svojih filijala u inostranstvu. TNK je svojim filijalama davala naloge u pogledu podizanja ili spuštanja cijena nekih proizvoda, te o vremenskim intervalima kada to da rade.

Na taj način prekšen je član 85. (1) Ugovora o osnivanju EEZ-a, svi sporazumi između preduzeća, odluke udruženja preduzeća i sve usaglašene prakse koje mogu ugroziti trgovinu između zemalja članica i čiji je cilj ili efekat sprečavanje, ograničavanje ili narušavanje konkurencije na zajedničkom tržištu, biće zabranjene kao inkompatibilne sa zajedničkim tržištem. Proizvođači šećera „Šuiker Unie“ podijelili su evropsko tržište među sobom tako da svaki od njih snabdijeva svoje nacionalno tržište.

U slučaju da nacionalno tržište proizvođača šećera nema dovoljno količine potrebne da zadovolji tražnju na svom tržištu, ostali proizvođači šećera su bili u obavezi da isporučuju šećer njemu, a ne direktno kupcu na nacionalnom tržištu. Na taj način je svaki proizvođač kontrolisao cijene na svom tržištu.

Zaključeno je da je riječ o usaglašenoj praksi, koja vodi ka uslovima konkurencije koji ne odgovaraju normalnim tržišnim uslovima. Jedan vid zaštite domaćeg tržišta jeste uvođenje antidampinških mjera. Naime, ako vlada uoči da se ili da će vjerovatno neko dobro iznenada da se uveze u tu zemlju u velikoj količini, ona može da uvede antidampinšku carinu. Strani izvoznici mogu da izbjegnu ovu prepreku promjenom geografije proizvodnje. Na primjer, mogu da premjeste završnu fazu proizvodnje u državu koja uvodi carinsku tarifu. Da bi se osujetila ovakva mjera, domaće vlasti mogu zahtijevati da dobra iz domaće proizvodnje moraju imati izvjestan lokalni sadržaj, kako bi dobili preferencijalni tretman.

Onda kada prvobitni isporučilac tog dobra zadovolji ovaj zahtjev, lokalne vlasti mogu ići dalje, kao što je bio slučaj sa kontrolom uvoza japanskih mikročipova od strane EU. Čipovi koji su samo sklopljeni u EU ne spadaju u kategoriju roba sa domaćim tretmanom. Pravila EU iz 1989. godine dovode u vezu projeklo mikročipova sa mjestom na kojem se odvija proces difuzije.

Sklapanje i testirane dolaze nakon proces difuzije i oni dodaju konačnu vrijednost čipa približno koliko i difuzija. Na taj način, s jedne strane, potrebno je da se dio proizvodnog procesa odvija u EU. Shodno tome, to zahtijeva priliv SDI i stvaranje visokih kvalitetnih lokalnih zanimanja u EU. S druge strane, namjera je bila da se pomognu proizvođači mikročipova iz EU. Od kojih neki vrše difuziju u EU, dok se sklapanje i testiranje odvija u zemljama koje ne pripadaju EU (Jovanović, 2006, str. 435).

ZAKLJUČAK

Mjesto, uloga i značaj TNK krajem devedesetog i početkom dvadeset i prvog vijeka ostaje najznačajni faktor razvoja međunarodne ekonomije, a samim tim i ogroman faktor razvoja nacionalnih privreda zemalja u koje dolaze. Mišljenja mnogih ekonomskih i političkih analitičara su podijeljena kada je riječ o TNK.

Njihov snažan uticaj doprinosi razvoju nacionalnih privreda, povećanju zaposlenosti, iskorišćenosti do tada ne iskorišćenih kapaciteta, pojave velike koncentracije kapitala posredstvom SDI, promovisanja novih oblika tehnologije, načina rada i još mnogo toga. S druge strane, mnogi smatraju da TNK svojim dejstvom uništavaju nacionalnu privredu jer su orjentisane na isključivo ostvarivanje sopstvenog interesa bez obzira kakve to posledice ostavlja na nacionalnu privredu i budući održiv razvoj zemlje u kojoj se njihova filijala nalazi.

Zbog toga, mnoge zemlje uvode ogromne restriktivne i druge političke mjere kako bi ograničile njihov uticaj. U mnogim slučajevima, TNK imaju toliko velik uticaj da mogu čak diktirati političke odluke unutar vlade zemlje domaćina. Unutar EU, sedamdesetih godina sprovedene su analize uticaja TNK na političko i ekonomsko okruženje.

Utvrđeno je da TNK imaju neuporedivu prednost i uticaj na EU, u odnosu na druge poslovne organizacije. Na političkom nivou TNK vrše direktan uticaj na tijelo koje donosi odluke u EU. Takođe, mnogi smatraju da razvoj i blagostanje unutar EU, posle Drugog svjetskog rata, nije proizvod isključivo procesa integracije, nego i niza drugih faktora, od kojih je jedan od najznačajnijih razvoj TNK i njihov doprinos razvoju trgovinske politike i unapređenje trgovinskih odnosa.

LITERATURA

- [1] Bodiroža, Mladen (2004) Evropska Unija od Rima 1957. do Rima 2004, Banja Luka
- [2] Jovanović, Miroslav (2006) Evropske ekonomske integracije, Beograd
- [3] Jovanović-Gavrilović, (Predrag 2004) Međunarodno poslovno finansiranje, Beograd
- [4] Pelević, Branislav (2002) Uvod u međunarodnu ekonomiju. Beograd: Drugo dopunjeno i izmijenjeno izdanje.
- [5] Kozomora, Jelena (2003) Spoljnotrgovinsko poslovanje. Beograd: Medunarodni naučni formu

- [6] Malović, Marko (2016) Međunarodno finansiranje i prekogranična ulaganja, Beogra
- [7] Matić, Nebojša (2010) Međunarodna trgovina, Banja Luka
- [8] Marković – Bajalović, Dijana (2016) Pravo konkurencije Evropske unije, Sarajevo
- [9] Sućeska, Mersida (2006) Slobodne zone i privredni razvoj, Sarajevo
- [10] Centralna banka Bosne i Hercegovine: <https://www.cbbh.ba> (28.4.2018, 17:55)
- [11] Evropska komisija, Direkcija za evropske integracije: <http://www.dei.gov.ba/> (25.4.2018, 14:33)
- [12] Evropska komisija: THE EVOLVING COMPOSITION OF INTRA-EU TRADE OVER TIME, 2016: <https://ec.europa.eu> (19.4.2018, 15:28)
- [13] UNCTAD, World Investment Report, Geneva, 2016: <http://unctad.org> (17.4.2018, 19:51)
- [14] World Economic Forum, 2016: <https://www.weforum.org> (10.4.2018, 18:30)

SUMMARY

The paper deals with foreign direct investments (FDIs) and their link to the development of national economies. FDIs can be defined as a form of capital movement and one of the fundamental ways for development of a national economy that do not have a large amount of resources, sufficient technical and technological development and a modern economy. It is impossible to present this topic without detailed focus on transnational companies (TNC), as well. TNC through foreign investments enable expansion of production capacities and spreading to the new markets. The article analyses both positive and negative effects of FDIs to the national economy. The authors start with presenting theoretical fundamentals related to the TNC and the international movement of capital. It continues with analyses of TNC significance for national economies in the global environment of contemporary international business. The empirical part of the paper presents data related to these thematic areas in BiH and, based on their perception and analysis, presents recommendations related to economic policies. Finally, the paper looks at the process of transition and reforms in BiH and in this regard it deals with the role of the European Union in the process of development of the national economy of BiH.